

1. Obiekt

327/2

KANAŁ "KOPERNIKA"

2. Czas powstania

pocz. XV w.

3. Miejscowość

FROMBORK

11. Kanał w pobliżu rz. Bauda, neg. 500/346/6; poniżej wieży wodnej, neg. 500/348/4; widok na trasę zasypanego kanału, neg. 500/351/5

4. Adres

Kanał od rzeki Bauda do Zalewu
Wiślanego - od wsi Bogdany do miasta
Frombork. Długość Kanału 5,846 m.

nr hipoteczny

5. Przynależność administracyjna

województwo elbląskie

gmina Frombork

pow. BRANIEWO

6. Poprzednie nazwy miejscowości

Frauenburg

7. Przynależność administracyjna
przed 1 VI 1975

województwo olsztyńskie

powiat Braniewo

8. Właściciel i jego adres

Gmina Frombork

9. Użytkownik i jego adres

Gmina Frombork

10. Rejestr zabytków

Nr 1305

data 27.06.1968

12. Autorzy, historia obiektu, określenia stylu

Kanał obrósł legendą i mitem, pozornie udokumentowaną tradycją, łączącą jego dzieje i dzieje budowy przemysłowych z nim związanych z imieniem Mikołaja Kopernika. Ufomność tych przekazów ujawnił w XIX w. m.in. Leopold Prowe, zaś we współczesnym piśmiennictwie polskim Bolesław Orłowski. W świetle ustaleń poważnych historyków nieprawdziwym okazało się twierdzenie jakoby kanał, zwany dzisiaj kanałem "Kopernika", był dziełem astronoma. Błędną okazała się opinia łącząca budowę wodociągu fromborskiego z imieniem Kopernika. Błędnym jest mniemanie jakoby kanał i wodociąg powstały w jednym czasie. Niewłaściwym jest kojarzenie funkcji kanału wyłącznie z zaopatrzeniem miasta w wodę pitną. Był to zawsze przede wszystkim kanał energetyczny miejskiego młyna, któremu w toku dziejów przydawano wciąż nowych funkcji.

Pewnym jest, że istniał już z początkiem XV w., wyrażnie wymienia go źródło z 1427 r. Dokładnej daty budowy ustalić nie sposób. Pewnym jest, że powstał przed 1427 r. ale nie było go jeszcze w 1310 r. Przesłankę, że mógł istnieć już w XIV w. dostarczają dzieje zakonnego szpitala pod wezwaniem św. Ducha. Szpitala te z reguły wznoszono nad bieżącą wodą, w pobliżu mostów, poza bramami miejskimi. Jako, że szpital fromborski znajduje się nad kanałem, w znacznej odległości od Zalewu, przeto jego lokalizacja mogła być związana z przebiegiem tutaj kanału już w XIV w. - bowiem szpitala zakonne pod tym wezwaniem budowane były nie później niż w XIV stuleciu.

Zasadniczym powodem budowy kanału było zapotrzebowanie na energię dla młyna we Fromborku. Bez kanału budowa młyna miejskiego była niemożliwą, najbliższe, inne źródło wody - rzeka Bauda - odległe jest od miasta o ok. 2 km. Frombork pozbawiony był też dogodnego źródła wody pitnej (woda z Zalewu nie jest dla tego celu najlepszą). Wraz ze wzrostem ludności potrzeba budowy kanału, który dostarczyłby energii dla młyna miejskiego i garbarni (a budowa pierwszego zastąpiła pracę dwu odległych młynów zbożowych położonych nad Baudą), wody pitnej i przeciwpożarowej stawiała się pilną. Stąd można wnosić, że mógł powstać przed 1427 r., możliwe, że już w końcu XIV w.

dokończenie opisu - Załącznik nr 8

13. Opis (sytuacja, materiał i konstrukcja, rzut, bryła, elewacje, wnętrza, wyposażenie, instalacje)

Kanał, zwany kanałem "Kopernika" prowadzony jest od rz. Baudy do Zalewu Wiślanego. Wodę do kanału kierowano z rzeki Baudy, piętrząc ją na stopniu wodnym złożonym z jazów - na rzece i kanale ulgi. Stopień wodny zbudowano w miejscowości Krze, na obszarze zajmowanym po 1945 r. przez PGR Bogdany Łąki). Stąd kanał o długości 5,846 m prowadzono w kierunku płn. zboczem naturalnego wzniesienia, równoległe do biegu rzeki Baudy - w odległości 100-300 m. na zach. Po przejściu ok. 3 km kanał odchodził od rz. Baudy na zach. - w kierunku Fromborka. Przechodził u płn. podnóża wzgórza katedralnego i skręcał na płn.-zach. do Zalewu Wiślanego, pokonując ostatnie ok. 300 m. swego biegu.

Na zespół kanału składały się: stopień wodny rz. Baudy, koryto kanału, stopień piętrzący przy młynie miejskim. W ścisłym związku z kanałem pozostawały: młyn miejski, wieża wodna, przeprawy przez kanał - mosty drogowe i kolejowy, także założenie przestrzenne miasta średniowiecznego.

Stopień wodny na rz. Baudzie, piętrzący. Na rzece funkcjonował jaz piętrzący, wielokrotnie w toku dziejów odbudowywany i przebudowywany, pierwotnie drewniany, od przełomu XIX/XX w. oparty na murowanych z cegły i betonu przyczółkach, z zastawkami drewnianymi. Piętrzona woda kształtowała staw zamknięty groblami ziemnymi. Woda ze stawu prowadzona była kanałem do śluz na wlocie do kanału "Kopernika" i kanału ulgi. Na wlotach do kanału "Kopernika" i kanału ulgi zbudowano zamknięcia klapowe w konstrukcji drewnianej, które do czasu zniszczenia, w latach 50-tych XX w., utrzymały materiał i technologie charakterystyczne dla budowy hydrotechnicznych XVII stulecia.

Naturalny spadek rz. Baudy od km. 2,4 do km. 5,7 wynosi ok. 1%, zaś poniżej km 2,4 zwiększa się. Jaz Kopernikowski (zasilający staw piętrzący przy rzece) posiadał światło 32,1 m. i rzędną korony 53,4 m. Zastawka wpustowa do kanału "Kopernika" (na km 4,976 - ok. 100 m. na płn. od szosy Frombork-Bogdany - stąd niektórzy, np. B. Orłowski, podają długość kanału "Kopernika" liczoną od tego punktu) posiadała światło 3,1 m. i rzędną progu 52,64 m. Jaz na rz. Baudzie (na km. 5,7 rzeki Baudy) posiadał światło 8,2 m. i rzędną progu 52,14 m. Takie rozwiązanie umożliwiało spuszczenie wody ze stawu i kanału, przynajmniej na długości 1 km, co było przydatne dla prowadzenia prac konserwacyjnych. Podłogi na jazach wykonano z desek drewnianych grubości 35 mm.

Kanał "Kopernika". Kanał prowadzony był zboczem wzniesienia. Spadek na odcinku 0,0 - 0,236 km. wynosił 1%, od km 0,236 - 0,800 - 4%, od km. 0,800 - 5,846 0,1%. Przepływ wody w kanale (głęb. wody ok. 1,0 m.) wynosił ok. 1,35 m³/sek. W km. 0,212,5 - 218,5 kanał przechodził pod wieżą wodną, której dolna partia stanowiła w XV w. obudowę koła wodnego. Z przełomem XIX/XX w. stopień wodny przy młynie rozbudowano do 0,233 km. o kanał roboczy dwu turbin Francisja i jaz piętrzący kierujący wodę na turbiny, o spadku 4,47 m. Dolny odcinek kanału o długości 766 m. przebiegający przez miasto (do dawnego mostu w ciągu ulicy Kopernikaj), posiadał przekrój prostokątny, przy czym ściany pionowe stanowiły mury oporowe, w części wykonane z kamienia łamanego, w części zaś jako ścianki szczelne, drewniane. Od km. 0,766 do 5,846 kanał zyskał przekrój trapezowy o szerokości w dnie 3,0 m. i nachyleniu skarp 1:1,5. Skarpy kanału na odcinku od 5,846 km. do 4,976 były pionowe i umacniano je kiską faszynową, o średnicy 15 cm, podwójną. Na odcinku od rzeki i stawu do śluzы wprowadzającej wodę do kanału czytelne są w terenie reliktory rowów i kanałów, które służyły dla melioracji łąk a w kształcie obecnym pochodzą z XIX w.

Obecnie na odcinku od 0,0 - 0,035 km. brzegi kanału prowadzone są w obudowie betonowej (do lat 60-tych XX w. ścianki szczelne drewniane). Od mostu drogowego w km. 0,108 brzegi umocnione były cegłą, którą uzupełniono w latach 60-tych XX w. kamieniem łamanym i betonem. Dalej do 212,5 km. kanał umocniony jest murem z kamienia.

Kanał zbudowano w sposób świadczący o dużej wiedzy i doświadczeniu średniowiecznych budowniczych. Prowadzono go od stopnia wodnego na rz. Baudzie zboczem wzniesienia. Wykorzystano je jako jedną ze ścian kanału. Część zbocza ścięto. Z odkładanej ziemi stworzono masywny wał ograniczający koryto (izolowany gliną). Budowa kanału, o precyzyjnie prowadzonym spadku musiała być poprzedzona dokładnymi pomiarami wysokościowymi.

Odniesienie budowli związanych z kanałem (wieży wodnej/młyna, stopnia piętrzącego przy młynie, mostów drogowych i kolejowego - patrz odpowiednie karty ewidencyjne wykonane w 1995 r. w BSiDZT).

<p>14. Kubatura</p> <p>Nie dotyczy - struktura przestrzenna: budowla techniczna pozostająca w związku z krajobrazem przyrodniczym i kulturowym miasta.</p>	<p>15. Powierzchnia użytkowa</p> <p>długość kanału 5,846 m.</p>	<p>16. Przeznaczenie pierwotne</p> <p>Kanał energetyczny młyna, garbarni, ujęcie wody pitnej dla miasta a od 1572 do końca XVIII w. także wzgórza katedralnego</p>	<p>17. Użytkowanie obecne</p> <p>Kanał pozbawiony wody - brak piętrzenia, nieużytkowany, zrujnowany</p>
<p>18. Prace budowlane i konserwatorskie</p> <p>Kanał wielokrotnie konserwowano, przebudowywano stopnie piętrzące na rzece Baudzie (ostatnio z przełomem XIX/XX w.) oraz na śluzach wlotowych do kanału "Kopernika" i kanału ulgi (km. 4,976) - ostatnio z przełomem XIX/XX w. Stopień wodny przy młynie rozbudowano i zmodernizowano z pocz. XX w. Umocnienia brzegowe wielokrotnie odbudowywano, na utrzymanym odcinku miejskim ostatnio w latach 60-tych XX w., na odcinku od rz. Bauda do miasta ostatnio na przełomie XIX/XX w.</p> <p>W 1945 r. uszkodzono jaz piętrzący na Baudzie. Do lat 50-tych XX w. obmyła go woda, całkowicie zniszczyła do lat 60-tych XX w. W latach 60-tych całkowicie zniszczono stawidła na 4,976 km. W latach 1945-1956 kanał obrósł drzewami i krzewami; także trzcina - drzewa także w korycie, które zasilane było tylko wodami opadowymi co na terenie miasta sprawiało, że nie pełnił właściwej mu wcześniej roli sanitarno-higienicznej.</p> <p>W 1957/58 r. opracowano projekt odbudowy piętrzenia rz. Baudy i kanału "Kopernika" dla melioracji łąk i odwodnienia doliny. Planowano odbudowę kanału na długości 4,6 km. od rzeki, budowę stopni wodnych na Baudzie - na km 5,7 i 2,24 (z przepławkami dla ryb). Zakładano zmianę rzędnej progę jazu na Baudzie do 52,45 m z częścią ruchomą do rzędnej 53,45 m. W programie tym nie znajdowano uzasadnień techniczno-ekonomicznych utrzymania miejskiego odcinka kanału. Uznano, że uregulowana Bauda zabezpieczy odwodnienie doliny zaś pozamiejski odcinek kanału służyć będzie co najwyżej jako doprowadzalnik wody.</p> <p>Programu tego nie zrealizowano chociaż otworzył on pole dyskusji, w której podniesiono potrzebę odbudowy całego kanału, dyskusji, która trwa do dzisiaj. W latach 60-tych pojawiła się nikła szansa odbudowy kanału w granicach miasta, nikła o tyle, że w tym czasie wdrożenie projektu z 1958 r. było nierealne a programy utrzymania zabytku tylko z kompleksowym programem gospodarki wodnej obszaru mogły i mogą być łączone. W braku wsparcia takiego programu spór o utrzymanie i odbudowę odcinka miejskiego kanału, który nabrał na sile w 1964-1967 r. był jedynie sporem z kategorii tematów zastępczych. Bowiem i tutaj problem podstawowy dotyczył kierunków odbudowy i rozbudowy układu przestrzennego miasta - kanał stanowić mógł jeden - aczkolwiek ważki - jego element.</p> <p>dokończenie - patrz Załącznik nr 8</p>		<p>19. Stan zachowania (fundamenty, ściany zewnętrzne, ściany wewnętrzne, sklepienia, stropy, konstrukcje dachowe, pokrycie dachu, wyposażenie i instalacje)</p> <p>Kanał utrzymany na odcinku 0 - 212,5 m., dalej do 900 m. - zniszczony, dalej do połączenia z rzeką Baudą utrzymany ale koryto zarośnięte samosiejkami i drzewostanem, liczącym sobie kilkadziesiąt lat. Skarpy brzegowe zarośnięte, zniszczone. Zniszczona z pewnością izolacja skarpy kanału - prowadzonego przeważnie stokiem zbocza. Dno kanału znacznie podwyższone. Piętrzenie na Baudzie całkowicie zniszczone - brak śladów w terenie po jazu. Dno rzeki obniżone względem brzegu do 4 m. - wskutek erozji. Całkowicie zniszczone stawidła na wlocie wody do kanału "Kopernika" i kanału ulgi (km 4,976). Zniszczone budowle hydrotechniczne stopnia piętrzącego przy młynie. W linii kanału (zasypanego) wprowadzono na szczęście tylko w jednym przypadku zabudowę - nad dawnym odcinkiem kryjącym komorę turbin młyna (218 - 233,0 m.) zbudowano pawilon handlowy, zwarty z wieżą wodną od pld. W linii dawnego mostu nad kanałem (ok. 233,5 m.) poprowadzono ul. Mickiewicza, w linii dalszych mostów w kierunku rz. Baudy (na zniszczonym odcinku kanału) poprowadzono dalsze ulice. Generalnie linia zasypanego kanału jest czytelna w terenie - porośnięta dobrze z reguły utrzymanym pasem zieleni. Cofka Zalewu Wiślanego sięga relikwów wieży wodnej i młyna (212,5 m.). Brzegi kanału na odcinku przy Zalewie pionowe, w obudowie kamiennej wykorzystującej kamień polny, łamany, cegłę, beton - utrzymane źle. XIX-wieczne bariery zniszczone - pozostały relikty wsporników.</p> <p>Budowle przemysłowe związane z kanałem (młyn) zniszczone - pozostały drobne relikty ale i te utrzymane są źle - np. kanał pod wieżą wodną.</p> <p>20. Najpilniejsze postulaty konserwatorskie</p> <p>Kanał i jego relikty, a także relikty budowli przemysłowych i technicznych z nim związanych (w tym też mosty) prezentuje wybitne wartości historyczno-techniczne - kwalifikuje się do ochrony prawnej - wpisu do rejestru zabytków a z uwagi na rangę i związki z układem przestrzennym średniowiecznego miasta na listę światowego dziedzictwa przemysłowego i technicznego. Ochronę prawną zyskać winien obszar obejmujący kanał (od Zalewu Wiślanego do rz. Bauda) w pasie sięgającym 50 m. z obu jego brzegów.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Odbudować stopień wodny rz. Bauda, odbudować budowle hydrotechniczne rzeki i kanału. Odbudować stopień piętrzący przy dawnym młynie. Odbudować zniszczony odcinek kanału w jego przebiegu przez miasto. Wykonać remont nabrzeży kanału na odcinku 0-212,5 km. Wykonać remonty mostów kanału. Nowe przepawy wznosić w oparciu o projekty uzgadniane z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Odbudowę kanału i budowli hydrotechnicznych rz. Bauda prowadzić w oparciu o odpowiednie ekspertyzy techniczne a zakresy robót uzgadniać z WKZ, prace wykonywać w tradycyjnych materiałach i technologiach. - Oczyszczyć koryto kanału: dno, brzegi, skarpy (0,000 - 5,846 km.) 	

21. Akta archiwalne (rodzaj akt, numer i miejsce przechowywania)

- Plan sytuacyjno-wysokościowy Kanału Kopernikowskiego, skala 1:500, odcinek 0 - 900,0 m., oprac. BPW-M w Olsztynie 11.12.1957, w: zbiory WZIR w Elblągu oraz BSiDZT (kopia)
- Profil podłużny Kanału Kopernikowskiego. Obiekt Bogdany Frombork, skala 1:100, oprac. BPW-M w Olsztynie 11.12.1957 r. (0-900 m.), w: zbiory WZIR w Elblągu (kopia w BSiDZT), km. 0-0,900
- Przekroje poprzeczne na kanale Kopernikowskim. Obiekt Frombork, skala 1:100, oprac. BPW-M w Olsztynie 11.12.1957 r., w: zbiory WZIR w Elblągu i BSiDZT (kopia) - km 0,0,900

dokończenie patrz: Załącznik nr 1

22. Bibliografia

- Prowe Leopold, Hat. Copernicus Weserfejtung Augelegt, w: Neue Preussische Provinzial-Blätter, Königsberg 1865, s. 332-335
- Orłowski Bolesław, Kopernik nie budował wodociągu we Fromborku, w: Komunikaty Warmińsko-Mazurskie, 1959, nr 2, s. 121-149
- Orłowski Bolesław, **Legenda i prawda o pseudokopernikańskich wodociągach**, w: **Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej, Seria D, 1960, z. 2, s. 51-96** - podano tam obszerną bibliografię kanału, dzieje legendy przypisującej Kopernikowi budowę kanału i wodociągu Fromborka, omówiono historię, konstrukcję i działanie wodociągu fromborskiego, wszystko na tle dziejów i konstrukcji kanału. Dzisiaj to podstawowa pozycja bibliograficzna, oparta na mocnych podstawach źródłowych.

23. Źródła ikonograficzne i fotograficzne (rodzaj, miejsce przechowywania, sygnatury)

- Kartografia - plan okolic Fromborka z przebiegiem Kanału Kopernika, prawdopodobnie XVIII/pocz. XIX w., w: zbiory Muzeum Mikołaja Kopernika we Fromborku
- Dwie fotografie (odbitki ksero) wieży wodnej we Fromborku, wykonane ok. 1964 r. w: zbiory WKZ w Elbląg
- Ikonografię kanału przywołują w swych publikacjach autorzy prac z rubr. 22 (m.in. widoki Fromborka K. Hartknochta z ok. 1684, Hermanna z 1750, F. von Quasta z 1844)

24. Uwagi różne

patrz karty ewidencyjne WIEŻY WODNEJ, mostów drogowych i kolejowego na kanale "Kopernika" wykonane w 1995 r. w BSiDZT S. Januszewski

25. Opracował Program komputerowy karty - Word for Windows - BSiDZT S. Januszewski

tekst dr Stanisław Januszewski 5 październik 1995 r.
plany, rysunki patrz pkt. 21 oraz mgr inż. Leszek Budych 5 październik 1995 r.
zdjęcia fotogr. dr Stanisław Januszewski 20 sierpień 1994 oraz 3 październik 1995 r.
miejsce przechowywania negatywów BSiDZT S. Januszewski

KARTA PO WYPEŁNIENIU PODLEGA OCHRONIE NA PODSTAWIE PRZEPISÓW PRAWA AUTORSKIEGO !

26. Adnotacje o inspekcjach, informacje o zmianach (daty, imiona i nazwiska wypełniających)**27. Załączniki**

- Nr 1/2 - dokumentacja kartograficzna (w zał. nr 1 także dokończenie opisu rubr. 21)
- Nr 3 - dokumentacja techniczna (profil podłużny kanału i przekroje)
- Nr 4 - dokumentacja techniczna (przekroje kanału)
- Nr 5/7 - dokumentacja fotograficzna
- Nr 8 - dokończenie opisu rubr. 12 i 18

1. Miejscowość FROMBORK	2. Obiekt KANAŁ "KOPERNIKA"	3. Zawartość wkładki (nazwa obiektu lub materiału uzupełniającego) dokończenie rubr. 21; kanał w kartografii XVIII/XIX-wiecznej i z pocz. XX w. (verte)
-----------------------------------	---------------------------------------	--

c.d. rubr. 21

- Objasnienie techniczne oraz różne pisma i protokoły związane z weryfikacją projektu melioracji łąk PGR Bogdany i odbudowy kanału Kopernika, opracowanego w 1956 r. przez Biuro Projektów Wodno-Melioracyjnych w Olsztynie, protokoły z wizji lokalnych dokonywanych na Kanale, sprawozdanie techniczne do projektu rekonstrukcji bulwarów we Fromborku, (projekt oprac. przez BPW-M w Olsztynie), korespondencja urzędowa (Prezydium WRN w Olsztynie, Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie), materiały (mnps.) z lat 1956/1957 w: Wojewódzki Zarząd Inwestycji Rolnych, Elbląg, ul. Junaków 3 (kopie w BSiDZT)
- Młyn wodny na Kanale Kopernikowskim, km. 0,213 - rzut podpiwniczenia, przekrój pionowy do poziomu terenu (budowla hydrotechniczna, turbiny), przekroje poprzeczne kanału roboczego, skala 1:100, oprac. BPW-M w Olsztynie, 11.12.1957, w: zbiory WZIR w Elblągu oraz w BSiDZT (kopie)
- Projekt przebudowy Kanału Kopernika na odcinku 0+212,5 - 0+233,5 m. wykonany 11.12.1957 r. w BPW-M w Olsztynie, skala 1:100, w: zbiory WZIR w Elblągu oraz w BSiDZT (kopie)
- Baszyński Bolesław, Uwagi do projektu melioracji doliny rzeki Baldy (patrz wyżej projekt BPW-M w Olsztynie) z 1957 r.), 1958, mnps. w: WZIR oraz BSiDZT (kopia) oraz protokoły posiedzeń Zespołu Rzeczoznawców dla Oceny Projektów Inwestycyjnych przy Prez. WRN w Olsztynie (materiały w zbiorach WZIR w Elblągu, kopie w BSiDZT), opinia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Olsztynie z 28.05.1958, r., (materiały w zbiorach Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Elblągu - kopie wybranych w zbiorach BSiDZT.)
- Backiel Zdzisław, Opis techniczny do projektu zagospodarowania "Kanału Kopernika", Frombork 1964, mnps., w: WZIR Elbląg (nr 962 i 963) i BSiDZT (kopia)
- Korespondencja w sprawie Kanału Kopernika pomiędzy różnymi podmiotami (m.in. Wojewódzkie Zrzeszenie Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej w Olsztynie, Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie, Ministerstwo Kultury i Sztuki, Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków, protokół z wizji lokalnej Kanału dokonanej w dn. 22.12.1966 r. przez Komisję powołaną decyzją z-cy Przew. PWRN w Olsztynie z udziałem Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Olsztynie, w: zbiory WZIR w Elblągu, zbiory Woj. Konserwatora Zabytków w Elblągu, kopie w: BSiDZT
- Zarębska Teresa, Opinia w sprawie Kanału Kopernika adresowana do MKiSzt.ZMiOZ z dn. 13.12.1967 r., w: zbiory WKZ w Elblągu, kopia w BSiDZT; tamże opinia Ryszarda Karłowicza wspierająca stanowisko T. Zarębskiej z 28.02.1967 r.
- Michałunio Władysław, Pismo do Woj. Konserwatora Zabytków z dn. 12.07.1967 r. w sprawie Kanału Kopernika, mnps., w: zbiory WKZ w Elblągu (kopia w BSiDZT)
- Zlecenie MKiSzt kierowane do mgr inż. Zdzisława Backiela z Olsztyna opracowania ekspertyzy-koncepcji uporządkowania Kanału Kopernika z 15.06.1967 r., w: zbiory WKZ Elbląg (kopia w: BSiDZT); tamże: Zagrodzki Tadeusz, Opinia o projekcie zagospodarowania "Kanału Kopernika" we Fromborku, grudzień 1967
- Korespondencja w sprawie Kanału pomiędzy Woj. Zrzeszeniem Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej w Olsztynie, Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w Olsztynie, opinie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Olsztynie w sprawie Kanału Kopernika z maja/czerwca 1967 r., w: zbiory WZIR w Elblągu i kopie w BSiDZT
- Rzechowski Władysław, Notatka dla prof. Piotra Biegańskiego z konferencji w sprawie Kanału Kopernikowskiego we Fromborku z 4.02.1969 r., w: zbiory WKZ Elbląg, kopia w BSiDZT
- Korespondencja urzędowa w sprawie melioracji łąk w strefie kanału i odbudowy Kanału Kopernika z lat 1980-1984 (m.in. Komitet Miejsko Gminny PZPR we Fromborku, WZIR w Elblągu, Naczelnik Miasta i Gminy Frombork, Wojewódzkie Biuro Geodezji i Terenów Rolnych w Elblągu, Dyrekcja PGR we Fromborku), w: zbiory WZIR w Elblągu, WKZ Elbląg oraz kopie w BSiDZT
- Dwa posyty korespondencji w sprawie Kanału Kopernika we Fromborku z lat 1956-1995, w: zbiory Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Elblągu (uzyskane w 1995 r. od WKZ w Olsztynie) - tam niektóre z przywoływanych wyżej materiałów

Wkładkę założył: dr Stanisław Januszewski 5 październik 1995 r.

Miejsce przechowywania oryg. map.: Muzeum Kopernika Frombork

1. Miejscowość

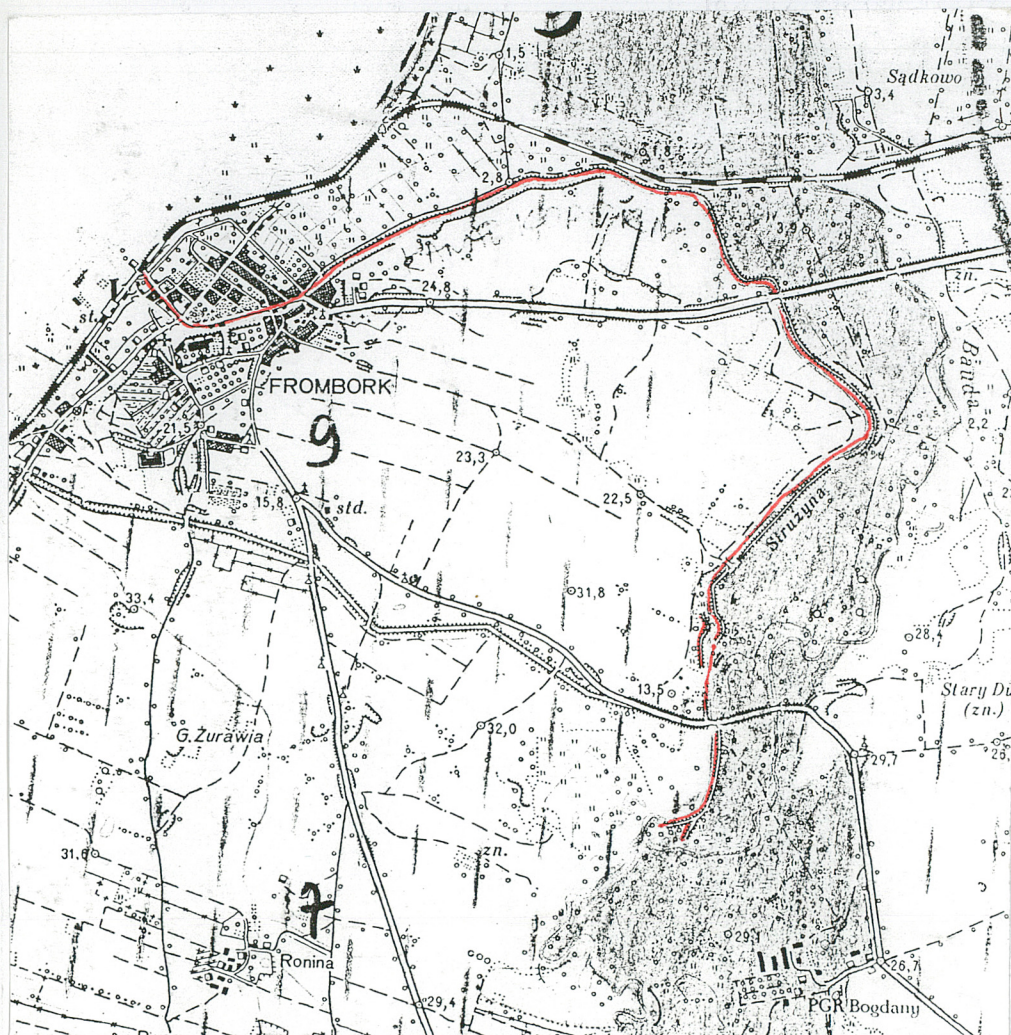
FROMBORK

2. Obiekt

KANAŁ "KOPERNIKA"

3. Zawartość wkładki (nazwa obiektu lub materiału uzupełniającego)

Kanał w kartografii współcz. 1:100.000 i przebieg kanału w m. Fromborku 1:10.000 i 1:1500 (verte)

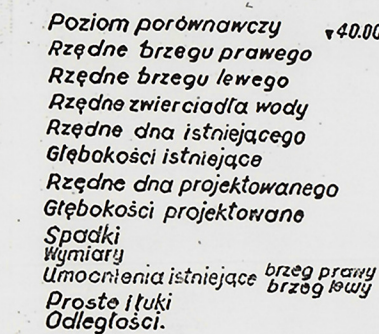

ZAŁĄCZNIK NR 3

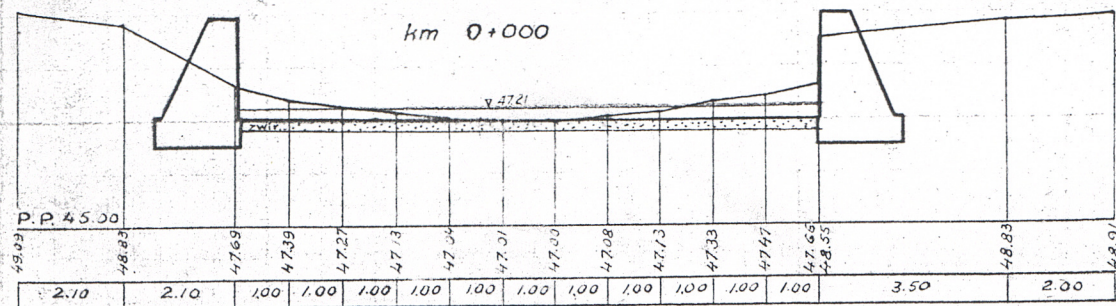
Wg. dokumentacji opracowanej w 1957 r.

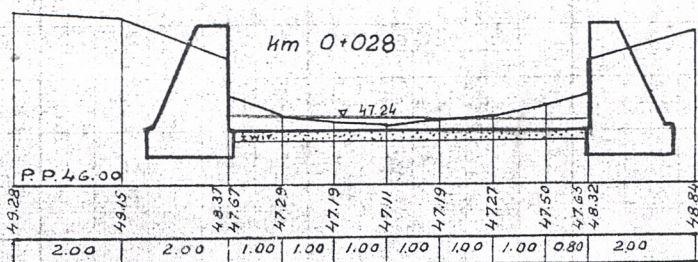
Miejsce przechowywania rys. 1: 180/500: kopia w: BSiDZT S. Januszewski

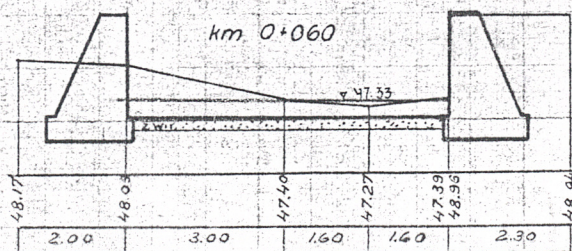
(1)

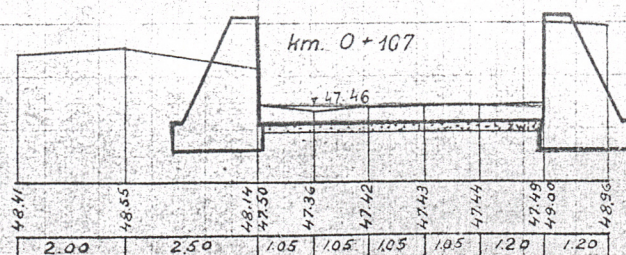
(2)

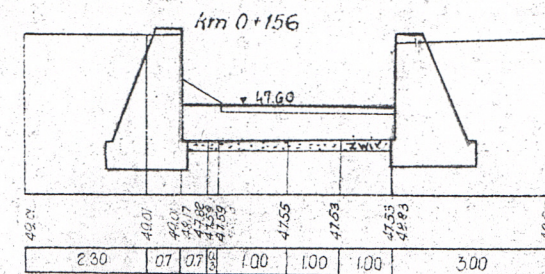
(3)

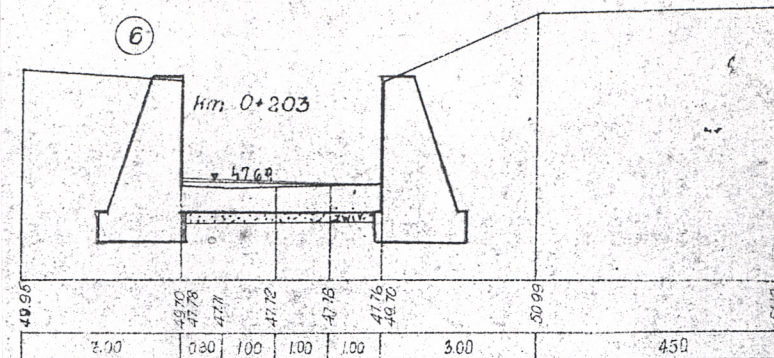
(4)

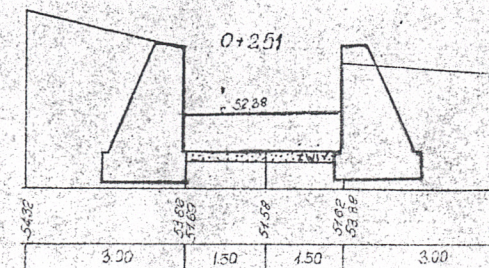
(5)

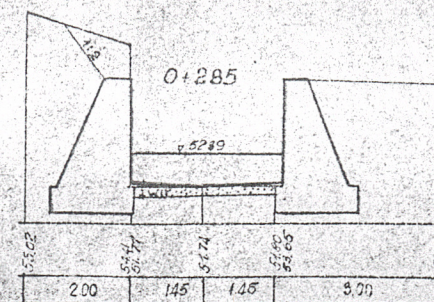
(6)

(7)

(8)

1. Miejscowość

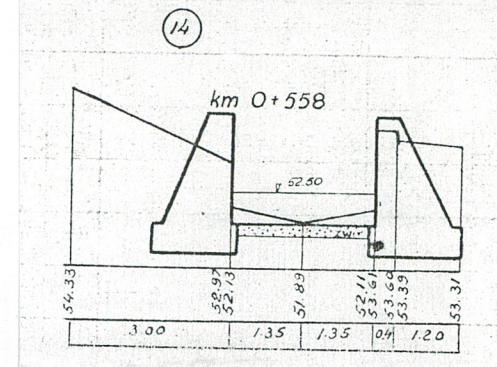
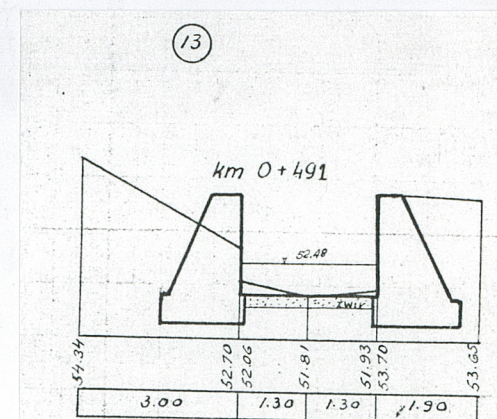
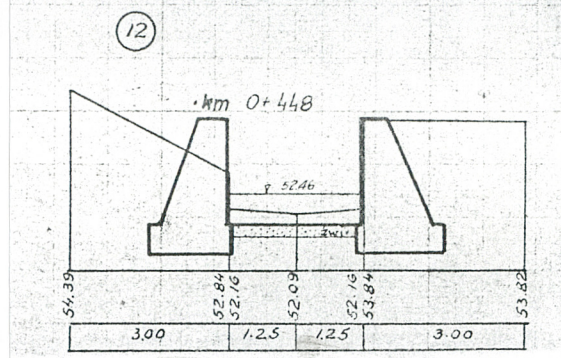
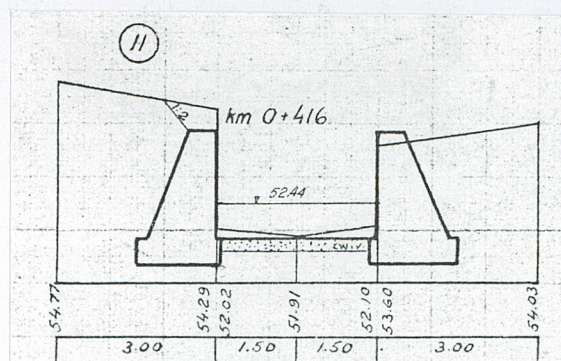
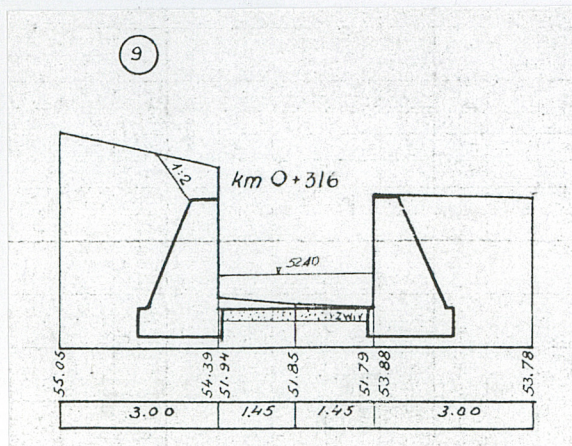
FROMBORK

2. Obiekt

KANAŁ "KOPERNIKA"

3. Zawartość wkładki (nazwa obiektu lub materiału uzupełniającego)

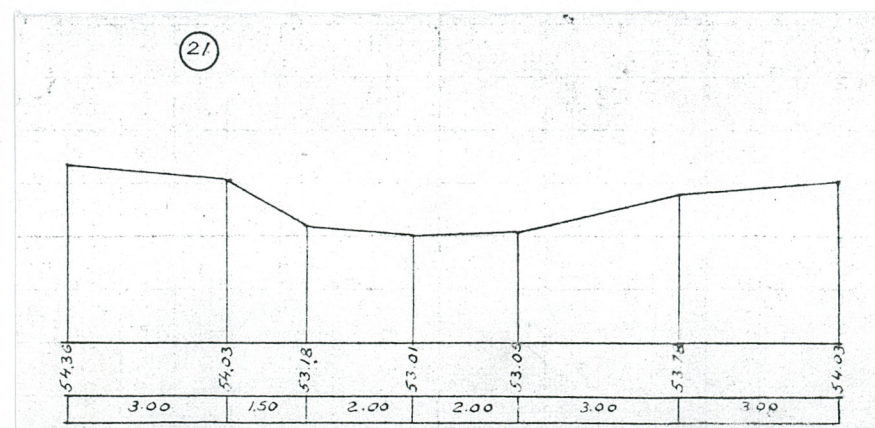
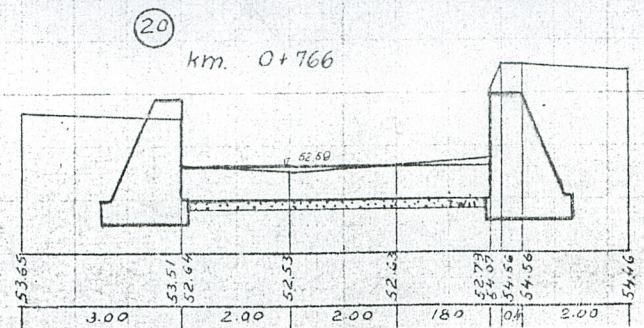
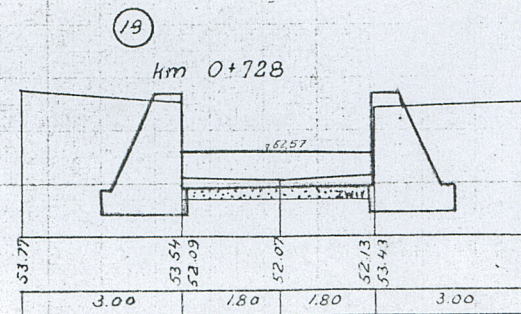
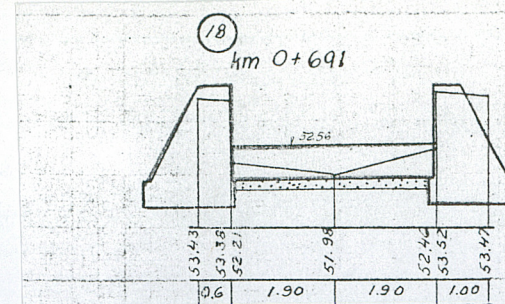
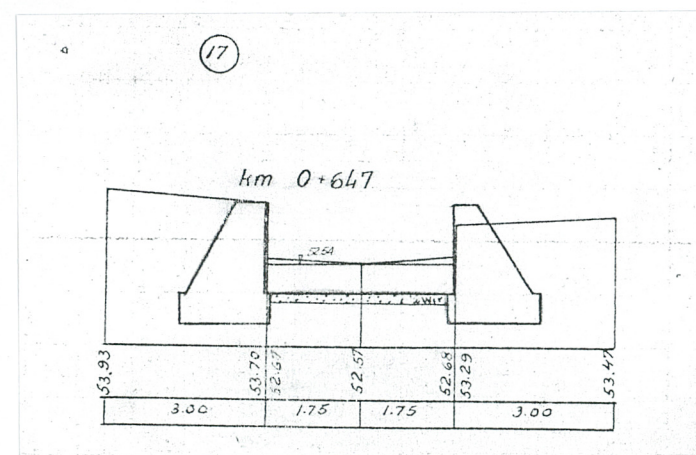
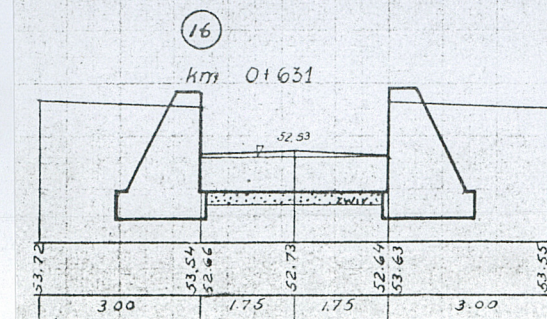
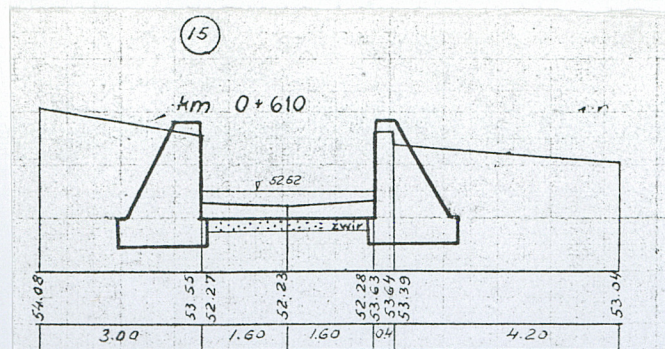
Przekroje poprzeczne kanału (1957 r.) w granicach m. Fromborka 0-0,900 km.(verte)

Wkładkę założył: dr Stanisław Januszewski 6 październik 1995 r.

Miejsce przechowywania rys. 1: 180/500: kopia w: BSiDZT S. Januszewski

1. Miejscowość

FROMBORK

2. Obiekt

KANAŁ "KOPERNIKA"

3. Zawartość wkładki (nazwa obiektu lub materiału uzupełniającego)

dokumentacja fotograficzna (verte)

1. Obszar przy rz. Bauda na którym piętrzone wody rzeki
wprowadzane do kanału, neg. 500/346/2

2. Grobla stawu gromadzącego wody rz. Bauda dla kanału,
neg. 500/346/3

3. Kanał w odległości ok. 300 m. od rzeki Bauda, neg. 500/346/5

Wkładkę założył: dr Stanisław Januszewski 6 październik 1995 r.

Miejsce przechowywania negatywów: BSiDZT S. Januszewski

4. Grobla przecinająca kanał - tutaj po 1945 r. poprowadzono drogę,
ok. 300 m. od rzeki, neg. 500/346/4

5. Kanał na wysokości mostu na drodze Frombork-Biedkowo
neg. 500/340/1

1. Miejscowość

FROMBORK

2. Obiekt

KANAL "KOPERNIKA"

3. Zawartość wkładki (nazwa obiektu lub materiału uzupełniającego)

dokumentacja fotograficzna (verte)

1. Kanał na 0,900 km. - granica odcinka utrzymanego i zniszczonego w 1966/67 r. (w głębi), neg. 500/348/1
2. Kanał na 0,880 km. - pozostał trawnik z lewej. Wzdłuż tej drogi (do pocz. XIX w. głównej, łączącej Frombork z Braniewem) prowadzony był kanał, zniszczony na odcinku ok. 700 m., neg. 500/348/2

Wkładkę założył: dr Stanisław Januszewski 6 październik 1995 r.

Miejsce przechowywania negatywów: BSIDZT S. Januszewski

3. Wieża wodna nad kanałem, 212,5-218,5 km, od zach.,
neg. 500/500/340/2

4. Widok na kanał w km. 212,5 - 0,000, neg. 500/351/4

5. Kanał na 0,200 km., neg. 500/356/5

1. Miejscowość

FROMBORK

2. Obiekt

KANAŁ "KOPERNIKA"

3. Zawartość wkładki (nazwa obiektu lub materiału uzupełniającego)

dokumentacja fotograficzna

1. Stopień wodny przy wieży wodociągowej, 212,5 km, neg. 500/340/3

2. Kanał na odcinku ok. 0,150 km, neg. 500/340/4

3. Fragment kanału z murami oporowymi prowadzonymi w różnym materiale. ok. 0,150 km., neg. 500/350/4

Wkładkę założył: dr Stanisław Januszewski 6 październik 1995 r.

Miejsca przechowywania negatywów: BSiDZT S. Januszewski

1. Miejscowość FROMBORK	2. Obiekt KANAŁ "KOPERNIKA"	3. Zawartość wkładki (nazwa obiektu lub materiału uzupełniającego) dokończenie opisu rubr. 12 i rubr. 18
-----------------------------------	---------------------------------------	---

c.d. opisu z rubr. 12

Niemalże do końca XVI stulecia kanał służył mieszkańcom miasta jako źródło energii wodnej dla młyna i wody pitnej, którą czerpano wprost z niego. Z czasem jednak kanonicy frombordzcy uznali, że dobrze byłoby doprowadzić wodę do zajmowanych przez siebie domów. W związku z tym, zbudowano nad kanałem specjalny podnośnik wody, czerpakowy, o napędzie z koła wodnego (1571/72). Podnoszona w górę woda była następnie rozprowadzana grawitacyjnie do sieci rur wodociągowych (patrz karta ewidencyjna Wieża wodna i relikty młyna wodnego).

Stopień wodny na rz. Bauda z jazem piętrzącym w kształcie jaki przetrwał do lat 50-tych XX w. powstał zapewne w początkach XX w. , kiedy to - jak się wydaje - prowadzono szerokie prace modernizacyjne kanału i związanych z nim budowli. O jsluzie i stawidlach przy wlocie do kanału Kopernikowskiego na 4,969 km. wiadomo tylko tyle, że w 1956 r. uważano, że nosi cechy wskazujące, że zbudowano go w XVII w. i przetrwał w zasadzie w kształcie oryginalnym. O stopniu wodnym przy młynie również formułowano opinie, nasuwające przypuszczenie, że kształt znany z lat 50-tych XX w. zyskał w pocz. XX w.

Młyn wodny i jego dzieje nie znalazły tak spektakularnych odniesień w miejscowej tradycji. Nie poświęcono mu też wiele miejsca w piśmiennictwie. Wiadomo, że funkcjonował do 1944 r., porzucony po wojnie, zniszczony - do lat 60-tych XX w. przetrwał w formie ruiny (patrz karta ewidencyjna Wieża wodna i relikty młyna wodnego).

Wieżę wodną (patrz karta ewidencyjna j.w.) odbudowano w 1964 r., w ramach akcji harcerskiej Frombork 1001, przysposabiając ją do roli wieży widokowej. Zniszczono przy tym wyposażenie młyna wodnego pozostające do tego czasu - w formie szczątkowej na niższych jej kondygnacjach, rozebrano zwarte z wieżą budynki młyna zbożowego. Zniszczono kanał roboczy, jaz piętrzący.

Kanał pełnił wiele funkcji co jest o tyle warte odnotowania, że jego zadania, wielorakie, narastały z biegiem czasu, nawarstwiały się i zazębiały (zadania energetyczne, zaopatrzenia kanonii frombordzkich w wodę, ochrony przeciwpożarowej miasta, ochrony przeciwpowodziowej, etc.) - powojenne dzieje i dyskusje wokół problematyki kanału - patrz rubr. 18. Tutaj podkreślimy jedynie, że dla uporządkowania dyskusji związanych z kanałem celowym byłoby opracowanie ekspertyz technicznych i ekonomicznych analizujących celowość odbudowy kanału (łącznie z odcinkiem miejskim) pod kątem możliwości pełnienia przezeń różnych funkcji, funkcji przewijających się w dyskusjach od lat 50-tych XX w.

c.d. opisu z rubr. 18:

Z chwilą gdy uznano, że nie będzie się przywracało średniowiecznego układu miasta a nowe inwestycje skierowane zostaną na zagospodarowanie obszaru wzgórza katedralnego los kanału stał się przesądzony. Tym bardziej, że odmienne interesy instytucji resortu Rolnictwa i Leśnictwa, Ministerstwa Kultury i Sztuki, Wojewódzkiego Zrzeszenia Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej, władz wojewódzkich Olsztyna i miasta Fromborka uniemożliwiło porozumienie się co do przyszłości kanału - i to nie tylko w aspekcie jego wartości historycznych i zabytkowych. Przyniosło to taki skutek, że 17 czerwca 1966 r. WRN w Olsztynie podjął uchwałę w sprawie likwidacji miejskiego odcinka kanału. Skorzystano z pomocy harcerzy i ci w ramach akcji "Frombork 1001" latem 1966 r. podjęli prace likwidacyjne. W grudniu - na skutek z różnych stron podnoszonych głosów protestu - prace wstrzymano, a stopień ich zaawansowania oceniano na 50. Powołano komisję z udziałem Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Ta uznała, że prace należy kontynuować, utrzymując - w formie symbolicznej - tylko dolny odcinek kanału (0,000 - 0,212,5 km.). Latem 1967 r. prace przy likwidacji kanału wznowiono niszcząc go na odcinku od 0,218,5 - ok. 0,900 km. Kwestią otwartą pozostaje sposób likwidacji kanału. W 1966 r. pojawiły się głosy, że kanał zniszczono niwelując teren ciężkim sprzętem budowlanym (spychacze). Z protokołu Komisji, która z udziałem Woj. Konserw. Zab. badała teren w grudniu 1966 r. wynika, że kanał zasypano, nie usuwając murów oporowych brzegów czy drewnianych ścianek szczelnych (co najwyżej miano usuwać kamień, który pochodził ze zwalonych nabrzeży i leżał na dnie kanału). Jest to kwestia, której dzisiaj - bez prac wykopaliskowych, sondażowych - nie rozstrzygniemy. A kwestia to niezwykle ważna jeśli podnosimy potrzebę odbudowy kanału. Stąd też przypominamy tutaj protokół Komisji - jakże odmienny od opinii formułowanych na użytek jednostek MKiSzt. (verte)

Wkładkę założył: dr Stanisław Januszewski 6 październik 1995 r.

Miejsce przechowywania negatywów: BSiDZT S. Januszewski

dokończenie opisu ze str. 1 Załącznika (rubr. 18)

Władze konserwatorskie skoncentrowały swą uwagę (w roku 1966/67) na kwestii utrzymania czytelności trasy przebiegu zasypanego kanału przez miasto i odbudowy odcinka u ujścia do Zalewu. Zleciły odpowiednią ekspertyzę ale jej zalecenia nigdy w istocie nie były wykonane. Sugerowano tam m.in. by sztucznie nawadniać odcinek od Zalewu do 212,5 km. co wydaje się być propozycją zupełnie sensowną - w przypadku utrzymania decyzji z lat 60-tych o ochronie symbolicznej wybranych reliktyw kanału (wieża wodna - już nie młyn, dolny odcinek - deklaratywnie, reszta - bez programu).

W 1968 r. sprawa kanału powróciła. Tym razem mocniej podniesiono kwestię odbudowy zasypanego odcinka miejskiego. Wojewódzki Konserwator Zabytków wezwał Wojewódzkie Zrzeszenie Gosp. Komun. i Mieszk. w Olsztynie do odbudowy kanału podnosząc jego rolę w utrzymaniu skarpy Wzgórza Katedralnego, odprowadzania wód opadowych z terenu miasta, odmulania portu nad Zalewem Wiślanym, utrzymywania stałego poziomu wód gruntowych w obrębie miasta, w końcu funkcji sanitarno-higienicznych, etc. WZGKiM decyzji nie przyjęło, odrzuciło argumenty za potrzebą przywrócenia kanału, podkreśliło, że kanał miastu nie jest potrzebny a jego utrzymanie kosztowne.

W 1980 r. problematyka kanału powróciła raz jeszcze, tym razem w kontekście programu odwodnienia doliny Baudy. Uznano, że z powodu nieutrzymywania kanału zachwiana została równowaga wody na gruntach rolnych i łąkach położonych nad Zalewem Wiślanym a zniszczony kanał powoduje, że niesposób przeciwdziałać nadmiernemu zawilgoceniu gleb. Powrócono do koncepcji z 1958 r., modyfikując ją i wiążąc projektem melioracji terenów przyległych i budową zbiornika retencyjnego w okolicy miejscowości Bogdany. Służyłby funkcjom rekreacyjnym a także przeciwpowodziowym, rolnictwu i gospodarce rybnej. Wojewódzki Zarząd Inwestycji Rolniczych w Elblągu odrzucił jednak sugestie odbudowy kanału w mieście wskazując, że odwodnienie doliny wypełni po regulacji rz. Bauda, zaś kanał - jak w 1958 r. - tylko na pewnym odcinku mógłby zostać utrzymany jako doprowadzalnik wody - tym razem także do stawów rybnych. Projekty odbudowy kanału w kształcie preferowanym przez WZIR nie doczekały się realizacji, w próżni zawisły przeto i głosy podnoszące aspekty gospodarcze, społeczne, historyczne, etc. odbudowy i utrzymania kanału jako zabytku.